

УДК 338.436(477)

Адамчук Т.Л., асистент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне) **Романів О.Я., к.г.н., Романів А.С., к.г.н.** (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. акад. С. Дем'янчука, м. Рівне)

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ АГРОЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ

У статті проаналізовано можливості застосування в Україні досвіду європейських країн у сфері розвитку агрологістики. Представлено перспективну кластерну модель сільського господарства України, впровадження якої є передумовою формування територіальних агрологістичних систем.

В статье проанализированы возможности применения в Украине опыта европейских стран в сфере развития агрологистики. Представлена перспективная кластерная модель сельского хозяйства Украины, внедрение которой является предпосылкой формирования территориальных агрологистических систем.

The paper explores the possibility of using experience of European countries for developing agrologistic in Ukraine. A promising cluster model of agriculture of Ukraine is presented; its implementation is a prerequisite for the formation of territorial agrologistic systems.

У агропромисловому комплексі (АПК) України ще з часів планової економіки більшість проблем концентрувалися у тих галузях, що забезпечували доведення сільськогосподарської продукції до споживача (заготівля, переробка, зберігання, транспортування, реалізація продукції). Також слабкою ланкою була інфраструктура АПК (транспортні мережі, зв'язок, матеріально-технічне постачання, складське і тарне господарство, соціальна інфраструктура тощо). Незбалансований і нераціональний розвиток окремих сфер гальмував інтеграційні процеси у АПК. А у ринкових умовах конфлікт інтересів промислових та сільськогосподарських виробників і дисбаланс між окремими складовими агропромислового комплексу викликали явища дезінтеграції. На сьогодні йдеться про можливість відновлення функціонування АПК на засадах саме логістичного підходу, який передбачає формування та функціонування агрологістичних систем на основі принципів кластеризації та забезпечення міжкластерних зв'язків.

В умовах планової економіки вчені без застосування терміну «логістика» виявляли, розробляли та залучали основні властивості агрологістики. Од-

нак, впровадження результатів таких теоретичних розробок здійснювалося локально, не системно, без урахування повного комплексу принципів логістики. [3, С. 8].

Агрологістична система – це особливий вид логістичних систем, функціонування якої пов'язане із виробництвом продукції з сільськогосподарської сировини, її зберіганням, переробкою і доведенням до споживача. Метою функціонування агрологістичних систем є задоволення потреб споживачів і зниження витрат на виробництво та переробку сільськогосподарської продукції. Наукові праці щодо дослідження проблем формування агрологістичних систем мезо- та макrorівня в Україні представлені публікаціями В.К. Губенка, Т.В. Косаревої [6], І.Т. Кіщака, Р.Р. Ларіної [3], О.В. Перебийніс, В.А. Перебийніс, А.В. Петрик, І.Г. Смирнова [5] та інших. Серед європейських вчених проблеми агрологістичних систем найкраще розроблені в університеті Вагенінген у Нідерландах (Ir. W. Maijers, Toine Timmermans, Arjen Simons та інші) [9, 15].

Світовий досвід продемонстрував, що розвиток ефективних агрологістичних систем можливий лише в умовах кластерної економіки. Проблеми застосування кластерної моделі у сільському господарстві України досліджено у працях С.В. Коляденка [1], М.Ф. Кропивко [2], П.Т. Саблука [4], С.І. Соколенка [7], С.С. Соколенка [8] та інших. Питання кластерів у сільській місцевості вивчають зарубіжні вчені Christian H. M. Ketels, Michael E. Porter [13], J. Williar Dunlaevy [14].

Ідея кластерів як моделі конкурентоспроможності економічного розвитку регіонів отримала широкий розвиток в останні два десятиліття практично в усіх країнах світу. Під кластером розуміють групу географічно близьких взаємозалежних підприємств певної галузі та пов'язаних з ними установ, яким характерні спільні риси та взаємодоповнюваність. Кластери забезпечують синергетичний ефект діяльності підприємств, який виявляється у поліпшенні продуктивності праці за рахунок покращення доступу до спеціалізованих поставальників, обміну досвідом та інформацією. Проте важливішим проявом синергії є покращення умов бізнес-середовища та зростання конкурентоспроможності. В усіх працях також підкреслюється особлива роль інновацій та зростання у кластері можливостей щодо задоволення інноваційних потреб виробників. Ефективно діючий кластер перетворюється на своєрідний інноваційно-інвестиційний полюс росту.

Причиною популярності кластерної моделі розвитку економіки у світі стало розчарування у традиційній політиці господарювання, за якої часто вдавалися до надання субсидій для неконкурентоспроможних галузей. Поширенню ідеї кластерів сприяла глобалізація міжнародних ринків, на яких на рівні із державами конкурують регіони та навіть окремі виробники. Глобалізація веде до поглиблення спеціалізації регіональної економіки. Кластери підтримують ці тенденції, спираючись на місцеві особливості.

В Україні піонерною у запровадженні кластерної концепції була програма «Поділля Перший», яка розпочала свою діяльність у 1998 р. на Хмельниччині, де нині розвиваються шість кластерів: будівельний, швейний, продовольчий у Хмельницькому, харчовий та туристичний у Кам'янець-Подільському, кластер сільського туризму у Шепетівському районі.

Наведемо ще один приклад. У Чернівецькій області створено Регіональну громадську організацію «Перший аграрний кластер». Провідною галуззю у сільському господарстві області є садівництво. В останні роки набуло значного розвитку вирощування яблук, проте виникли проблеми, пов'язані із збутом продукції. Задля вирішення цієї проблеми створено Оптовий ринок сільськогосподарської продукції «Дари Буковини». За даними на офіційному сайті організації, до складу кластеру нині входить 25 підприємств.

Є у вітчизняній практиці й інші приклади застосування кластерного підходу у сільському господарстві, проте у багатьох випадках такі кластери існують формально. Ефективність таких ініціатив поки що незначна. Водночас, світові тенденції щодо зростання попиту на сільськогосподарську продукцію, а також високий рівень забезпеченості трудовими та агрокліматичними ресурсами України, спонукають до прискорення реформування агропромислового комплексу і нарощування виробництва високоякісних і доступних продуктів харчування.

Метою даного дослідження є розробка перспективної моделі кластеризації сільського господарства України, впровадження якої є обов'язковою умовою розвитку територіальних агрологічних систем.

Можна погодитися з висновками С.І. Соколенка про те, що в Україні існують всі необхідні передумови для втілення кластерної моделі розвитку економіки. Проте він звертає увагу на низку перешкод на цьому шляху, як от:

- відсутність налагодженого партнерства між органами влади та підприємницьким сектором; відсутність широкомасштабної державної підтримки процесів об'єднання підприємств у кластери, особливо на початкових етапах;
- негативне сприйняття експортоорієнтованими підприємствами ідеї орієнтації на задоволення внутрішніх потреб при відсутності гарантій реального, а не потенційного попиту на продукцію;
- відсутність активної позиції щодо участі в кластерах серед наукових установ;
- слабка мотивація у підприємств регіону, які мають різні напрями та цілі діяльності, роз'єднаність і слабкий рівень взаємодії між підприємствами регіону;
- відсутність коштів на реалізацію кластерних проєктів, небажання ризикувати через недостатньо обґрунтовані умови діяльності кластерів, відсутність законодавчих та нормативних документів, які стимулюють і регулюють діяльність кластерів;
- слабка інформованість підприємців щодо суті поняття «кластер», недостатнє поширення інформації про позитивні результати діяльності кластерів в

інших регіонах і за кордоном;

- стійка налаштованість підприємців на ведення справ поодинці, невпевненість у дієвості нових підходів, консервативність керівників [7].

Окрім вказаних проблем, у АПК існують специфічні обмежуючі фактори щодо створення кластерів. Це низька ефективність сільськогосподарського виробництва, яка пов'язана із незадовільним забезпеченням технікою та висококваліфікованими кадрами, із складністю співпраці з переробними підприємствами. Проблематичним видається включення у кластери невеликих сільськогосподарських підприємств, які не можуть повноцінно конкурувати з великими виробництвами. Гальмує поширення кластерної концепції недосконалість структури АПК, несформованість агроринку.

З рештою, ці ж обставини перешкоджають Україні у реалізації її агрологічного потенціалу.

З метою подолання впливу негативних факторів, слід звернутися до досвіду країн, які успішно позиціонують себе на ринку агрологічних послуг, та врахувати сучасні світові тренди у цій сфері, серед яких Toine Timmermans вказує такі найважливіші [15]:

1. Зміни у агрологічних ланцюгах світу на користь домінування великих компаній роздрібної торгівлі.
2. Аутсорсинг.
3. Підвищення уваги до відстеження руху потоків.
4. Збільшення потужностей потоків та їх поширення у глобальних масштабах, консолідація ланцюжків поставок.
5. Зниження цін завдяки залученню у агрологічні ланцюжки країн з нижчими рівнями витрат у сільському господарстві та транспортній сфері.
6. Диверсифікація асортименту продукції у агрологічних потоках понад те, що є у місцевих виробників.
7. Доступність свіжої сільськогосподарської продукції впродовж всього року.
8. Покращення умов та спрощення процесу управління довгими ланцюгами поставок завдяки інформаційним технологіям.
9. Розвиток глобальних мереж, яким характерна просторова концентрація виробництва та економія на масштабах.
10. Зростання відстаней магістральних і локальних доставок, створення пунктів розв'язки потоків для наближення до ринків.
11. Підвищення ефективності за рахунок прогнозування попиту, плаваючих ставок, модульності поставок, впровадження додаткових послуг та різноманітних видів транспорту.
12. Зростання оперативності поставок за рахунок впровадження тягнучих систем постачання, введення в дію систем швидкого реагування та гнучких систем виробництва.
13. Надання переваги автомобільному транспорту, що доставляє продук-

цію «від дверей до дверей». Використання ланцюгів поставок «море/повітря – автомобільний транспорт», інтермодальність.

14. Посилення контролю витрат у ланцюгах поставок з метою забезпечення конкурентоспроможності товарів.

15. Зростання обсягів угод у агрологістиці за рахунок консолідації.

16. Створення агропарків – інноваційних систем в концепції міського виробництва агропромислової продукції.

В умовах України за приклад можна використати організацію агрологістичних систем Нідерландів. За рахунок власного виробництва тут забезпечують понад 100% потреб у сири, телятині, свинині, домашній птиці, свіжих овочах, картоплі та цукрі, у овочах – понад 250% та понад 155% у яблуках. Проте низькими є показники покриття власних потреб виробництвом яловичини, риби, свіжих фруктів, зокрема екзотичних, круп. Більшість продукції експортується у країни ЄС, причому дві третини експорту скеровується у трикутник «Лондон – Париж – Берлін» (з включенням у цей трикутник Бельгії). Імпортується сільськогосподарська продукція у Нідерланди теж переважно з країн ЄС.

У Нідерландах розроблена урядова програма «Vision Agrologistics», яка втілюється через реалізацію проекту «Platform Agrologistics». Ключовими положеннями цієї програми є кластеризація, зв'язність, організація.

Кластеризація передбачає галузево-територіальні об'єднання аграрних підприємств у межах регіону з метою просторового розвитку сільськогосподарського виробництва, переробки та дистрибуції аграрної продукції. Крім мінімізації транспортних потреб, кластери сприятимуть розвитку «галузевої екології» шляхом створення можливостей до повторного використання супутніх продуктів та відходів. Обмеження руху рослин та тварин у межах кластеру зменшить ризик розповсюдження їхніх хвороб.

Зв'язаність означає забезпечення ефективного міжкластерного сполучення, під час якого передбачається використання транспортних зв'язків між кластерами з постачання сировини та матеріалів, транспортування готової продукції та напівфабрикатів.

Організація та управління прикладаються до потоків сільськогосподарських продуктів, причому не обов'язково тільки до тих, які рухаються через Нідерланди. Сучасні інформаційні та комунікаційні технології відкривають можливості нових сфер кооперації у європейському та глобальному вимірах, покращуючи не тільки показники ефективності, а й продовольчої безпеки.

Головні проекти, які здійснюються в рамках програми – «Молочний парк», «Агропорт П7», «Флора Голанд», «Мережа свіжої логістики», «Олійний пором», «Система руху агропродукції, орієнтована на якість», «Кластеризація у свинарстві», «Протеїновий коридор А1» та інші [11].

Отже, першим кроком на етапі становлення територіальних агрологістичних систем є конструювання сільськогосподарських кластерів.

Щоб регіон став привабливим для створення кластера, він повинен відпо-

відати вимогам, що пред'являються до якості фізичної інфраструктури (електропостачання, транспорт, зв'язок) та державного управління (правове регулювання, політична стабільність). Досягнення мінімального рівня за даними показниками – найважливіша передумова створення кластера. Для подальшого інтенсивного зростання необхідний повний комплекс стимулюючих заходів та позиціонування кластеру на ринку в певному інноваційному напрямку. Звичайно у різних галузях економіки фактори інноваційного розвитку різняться, проте для усіх є один спільний фактор – наявність висококваліфікованих кадрів. Тому, окрім розвиненої інфраструктури, важливим є забезпечення заходів щодо залучення, розвитку та утримання кадрового потенціалу кластеру.

Важливою проблемою є ідентифікація кластерів у регіоні або на міжрегіональному рівні. Підставою для формування агропромислового кластеру є сприятливі агрокліматичні ресурси, наявність сировинної бази та трудоресурсного потенціалу, який за своїми кількісними та якісними характеристиками здатний забезпечити зростання зайнятості у галузях АПК.

При проектуванні агрологістичних кластерів слід обирати ті підприємства і галузі, які виготовляють конкурентоспроможну продукцію, інноваційно-орієнтовані з точки зору технологій та управлінських рішень, здійснюють свою діяльність на принципах конкуренції та партнерської відповідальності, формують позитивний імідж регіону.

У межах нашого дослідження пропонуємо перспективну модель кластеризації сільськогосподарського виробництва, яке може лягти в основу побудови агрологістичних систем (рисунок).

В основу побудови моделі було покладено показники спеціалізації сільськогосподарства, які на нашу думку є визначальними при проектуванні агрологістичних кластерів на мезорівні. При обґрунтуванні меж кластерів також бралися до уваги особливості структури зайнятості населення, географічне положення у системі транспортних зв'язків «ЄС – Росія» та «країни ЧЕС – Білорусь і Балтика», комплексний показник розвитку транспортної мережі, науковий потенціал регіону.

У північних регіонах України перспективним є створення кластерів з виробництва картоплі, молока, м'яса. У центральних регіонах є передумови для створення кластерів з виробництва цукрових буряків, зернових та молока. Особливо сприятливими умовами характеризується Черкаська область, де ефективними можуть бути кластери з виробництва м'яса, зернових, цукрових буряків. У причорноморських областях кластерна концепція може бути реалізована у галузях виробництва соняшнику та зернових культур, а у Херсонській області склалися сприятливі умови для функціонування кластеру в овочівництві. Кластери з розвитку овочівництва, виробництва яєць та вовни можуть працювати у Одеській області та у АР Крим.

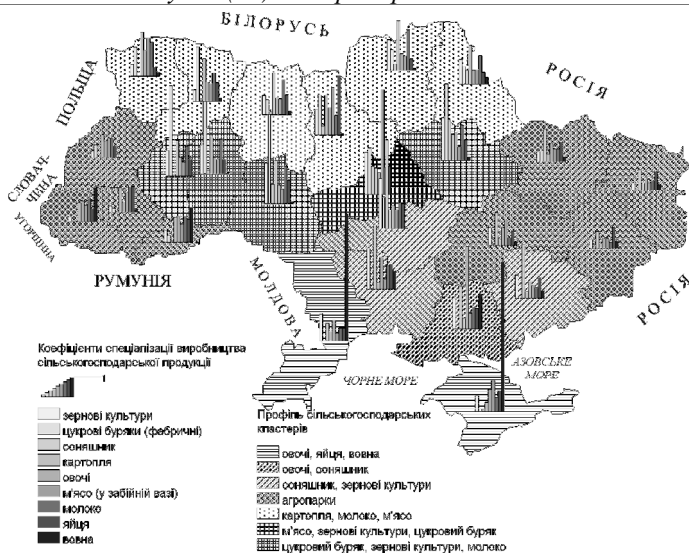

Рисунок. Перспективна модель кластеризація сільськогосподарського виробництва України

Для Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької областей на заході України, а також для Луганської, Донецької, Харківської та Дніпропетровської областей на сході, в силу особливостей їх транзитного потенціалу, розселення, структури регіональної економіки, нами пропонується створення агропарків, які на сьогодні у Європі є дієвими засобами сталого розвитку агрологістики. Агропаркам характерна кластеризація агровиробничих ланцюжків, просторове поєднання переробки сільськогосподарської продукції і неаграрних функцій (будівництва, промисловості), збільшення масштабів виробництва з включенням переробних ланок, застосування принципів промислової екології (тобто, взаємного використання відходів і побічної продукції), зниження транспортних та ветеринарних ризиків. Саме агропарки забезпечують найкращі умови для інноваційної діяльності. Вони мають створюватися на засадах принципу реінжинірингу агрологістичної системи з урахуванням сфер сталого розвитку, які умовно можна позначити так:

- «Довкілля» – виробничі ланцюги мають бути зорієнтовані на ефективні і безпечні потоки енергії та речовини;
- «Люди» – хоча акцент має бути зроблений на технічних системах, але головну увагу слід зосередити на управлінні знаннями;
- «Прибуток» – увага фокусується на управлінні якістю та на створення інтегральної мережі виробництва з метою скорочення витрат.

У структурі агропарку агропродовольчі ланцюги стають більш динамічними, ускладнюються. Реінжиніринг логістичних систем на таких засадах по-

требує міждисциплінарного підходу [11].

Попри позитивний досвід, який Україна може почерпнути у Європі, слід звернути увагу і на ті проблеми, «вузькі місця», ризики та небезпеки, з якими стикнулися у розвинених країнах.

Незважаючи на успіхи Нідерландів у розвитку агрологістичних систем, на сьогодні існує низка актуальних проблем. Йдеться, у першу чергу, про зниження конкурентоздатності галузі сільського господарства цієї країни внаслідок глобалізації. Фіксується так званий «Європейський парадокс інновацій», коли результати роботи дослідницьких університетів не призводять до інновацій у промисловості. Окрім того, понад 99% компаній у європейському домені Agrifood на сьогодні належить до категорії малих та середніх підприємств.

Нідерланди стикнулися із проблемою моноспеціалізації окремих компаній в умовах їх жорсткої прив'язки до кластерів, що все частіше спричиняє проблеми, оскільки освоєння ринкового простору стає усе більш обмеженим і фізично, і соціально, і економічно. Виникає необхідність розробки інтерактивних методик проектування та комплексної інтеграції систем сталого сільського господарства. Сталий розвиток у даному випадку вимагає виходу далеко за межі внутрішнього середовища підприємства, оскільки необхідно врахувати тісніший зв'язок між попитом та пропозицією, аніж у звичайних виробничих чи технологічно зорієнтованих системах [12].

Потребує вирішення проблема синхронізації модальної транспортної системи, оскільки при наявному обсязі виробництва м'яса, молока, яєць, овочів, квітів Нідерланди не мають потреби у значних обсягах імпорту. Тому транспортні засоби, що везуть продукцію за кордон, повертаються назад недозавантаженими, що не відповідає критеріям сталого розвитку. Arjen Simons вбачає вихід у створенні «синхронно-модальної західноєвропейської мережі свіжих продуктів». Передбачено створення низки «переходів» по всій території Європи, де продукти будуть перезавантажуватися на кораблі, поїзди (чи на впаки), якщо є потреба у подоланні довгих відстаней. Автомобільний транспорт варто зорієнтувати на краще забезпечення внутрішньорегіональних потреб. Дослідники підрахували, що при цьому викиди CO₂ від транспорту під час постачання свіжих продуктів можуть бути зменшені на 30-40%. Хоча і при 20% зниження такі удосконалення будуть ефективними [9].

Отже, необхідною умовою ефективного функціонування агрологістичних систем є формування кластерного типу взаємодії між усіма її учасниками. Ідентифікація сільськогосподарських кластерів повинна проводитися на підставі показників сільськогосподарської спеціалізації, кадрового, транспортно-го та транзитного, наукового потенціалів регіону. В усіх регіонах України наявні передумови для становлення територіальних агрологістичних систем на основі запропонованої кластерної моделі. Перспективи подальших досліджень будуть стосуватися можливості адаптації кращого світового досвіду

реалізації агрологістичної концепції до реалій України.

1. Коляденко С. В. Кластери як один з інтегрованих формувань в АПК / С. В. Коляденко [Електронний ресурс] // Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки. – Вип. 22. – С. 256-260. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpcdhtu/2009_22_2/articles/Reg_economica/53_Kolyadenko.pdf
2. Кропивко М. Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2008. – № 5 (163). – С.55-58.
3. Ларіна Р. Р. Теоретико-методологічні основи формування регіональних логістичних систем / Р. Р. Ларіна. Дис. д.е.н. спец. 08.10.01. – Донецьк, 2005. – С. 31.
4. Саблук П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1 (183). – С. 3-12.
5. Смирнов І. М. Інтегрована логістика АПК та її транспортна складова // Географія та сучасність: зб. наук. пр. НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2007. – Вип. 17. – С. 20-31.
6. Смирнов І. М., Косарева Т. В. Логістична інфраструктура АПК: теорія та практика // Агроінком. – 2003. – № 5-6. – С. 24-27.
7. Соколенко С. І. Пути кластеризації економіки з целью підвищення конкурентоспроможності Запорозької області [Електронний ресурс] / С. І. Соколенко, В. І. Шамілов. – Режим доступа: <http://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/2010-study>
8. Соколенко С. Як на основі кластерів підняти конкурентоспроможність економіки України [Електронний ресурс] / С. Соколенко. – Режим доступу: <http://ucluster.org/blog/2011/11/yak-na-osnovi-klasteryiv-pidnyati-konkurentospromozhnist-ekonomiki-ukraini/#comments>
9. Arjen Simons. More efficient agrologistics in Europe good for the Netherlands too [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.fbr.wur.nl/UK/newsagenda/news/More_efficient_agrologistics_in_Europe_good_for_the_Netherlands_too.htm
10. Generating Local Wealth, Opportunity and Sustainability through Rural Clusters [Electronic resource]. – Regional Technology Strategies Inc., 2009. – Mode of access: www.rtsinc.org
11. Improving logistics for the agricultural industry [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.agrologistiek.nl/downloads/Agro_folder_UK_06_web.pdf
12. Interactieve ontwerpmethodieken voor integrale duurzaamheid (overkoepelend project) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.kennisonline.wur.nl/Project/project-baps-24320>
13. Porter M. E. Competitiveness in Rural U.S. Regions: Learning and Research Agenda [Electronic resource] / Porter, M. E., C. Ketels, and K. Miller – Economic Development Administration, U.S. Department of Commerce: Washington, D.C. – Mode of access: <http://www.isc.hbs.edu>
14. Rural Clusters of Innovation: Berkshires Strategy Project. Driving a long-term economic strategy. – United States Department of Commerce Berkshire Economic Development Corporation Monitor Company Group, LLP, 2006 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.isc.hbs.edu/pdf/Berkshires_Rural_Strategy_Project_2006.pdf
15. Timmermans T. Fresh Logistics: New Opportunities with an integral approach [Electronic resource] / Toine Timmermans. – Mode of access: http://www.unapcaem.org/Activities%20Files/A22/022_ThailandLogistics.pdf.

Рецензент: к.е.н., професор Кушнір Н.Б. (НУВГП)